

Een vader had drie zonen

Maarten den Dulk

Peter Sloterdijk verbaast mij in zijn boek *Gottes Eifer* met zijn pleidooi voor een 'domesticatie van jodendom, christendom en islam' naar het model van Lessings gelijkenis van de drie ringen. Hij heeft zelfs besloten 'om definitief bij de letterlijke tekst te blijven' van deze versie van de ringparabel.¹

De parabel van de drie ringen

Nu is die gelijkenis van de ringen zonder twijfel briljant. In dit verhaal ziet een rijke, joodse koopman kans om niemand minder dan sultan Saladin ervan te overtuigen dat de vertegenwoordigers van islam, jodendom en christendom allen erfgenamen zijn van het ware geloof, maar dat geen van hen kan aantonen dat ze de enige ware erfgenamen zijn. Deze gelijkenis duikt in de loop van de dertiende eeuw op en krijgt zijn klassieke gestalte halverwege de veertiende eeuw in Boccaccio's *Decamerone*². De plot is bekend. Een vader had drie zonen, die stonden voor de jood, de christen en de moslim. Hij had hen zo lief, dat hij niet kon kiezen aan wie hij zijn unieke ring zou nalaten, het kleinood dat volgens de traditie alleen gedragen mocht worden door degene die de enige ware erfgenaam zou zijn. Daarom liet hij twee volmaakte replica's maken en gaf op zijn sterfbed aan elke zoon afzonderlijk de 'unieke' ring en de daarbij behorende zegen. Daarna stierf hij, opgelucht dat hij niet had hoeven kiezen. De zoons echter bleven achter met een probleem. Ze moesten na zijn dood constateren dat ze niet konden uitmaken wie de echte ring had gekregen. De vraag wie de enige ware erfgenaam was, bleef daardoor open. Lessing neemt in 1779 deze korte, uitdagende anekdote op en plaatst haar als sluitsteen in *Ein dramatisches Gedicht 'Nathan der Weise'* (3 Aufzug, 7 Auftritt). Hij werkt het motief echter verder uit, zodat het accent nu komt te liggen op de wijze waarop de drie zoons met het probleem omgaan. Hun gedrag is bepaald niet verheffend. Ze krijgen ruzie. Geen van hen kan zich voorstellen dat zijn vader hem bedrogen heeft en elk verdenkt zijn broer van vals spel. De rechter moet eraan te pas komen. De uitspraak van deze wijze rechter is even geniaal als confronterend. Hij wijst erop dat er na de dood van de vader slechts één criterium is voor de echtheid van de ring. Men zegt namelijk dat de edelsteen in die ring het wonderbaarlijke vermogen heeft om de drager bij God en de mensen bemind te maken. Welnu, dan is de proef op de som eenvoudig: 'Wie is bij twee van jullie het

meest bemind?' Als de zoons zwijgen, wijst de rechter er fijntjes op dat deze drie ringen blijkbaar naar binnen gericht werken, zodat ieder slechts zichzelf het meest bemint. Zijn uitspraak luidt dan ook cynisch, dat geen van de drie ringen echt is en dat ze alle drie bedrogen bedriegers zijn. De heren kunnen gaan. Op dat moment in het verhaal echter verandert de houding van de rechter en hij geeft hun op de drempel goede raad mee. Als zij er echt van overtuigd zijn dat hun vader hen niet bedrogen heeft, laten ze dan gelóven dat ieder de echte ring heeft. En laten ze daarbij bedenken dat de vader in zijn liefde voor hen wellicht met opzet de uniciteit van de ring had opgeheven. Het is toch mogelijk '...dass der Vater nun/ die Tyrannei des Einen Rings nicht länger/ in seinem Hause dulden wollen!' Wel, volg dan zijn liefde na! 'Es eifre jeder seiner unbestochnen/ von Vorurteilen freien Liebe nach.' Streef ernaar om de kracht van de ring aan de dag te brengen en daardoor bemind te worden bij God en bij de mensen. Help die kracht door zelf zachtmoedig te zijn, verdraagzaam, weldadig en vol overgave aan God. Wanneer die kracht zal doorwerken in volgende generaties, dan nodig ik jullie uit – zegt de rechter en nu spreekt hij profetisch – om over duizenden jaren weer voor deze rechterstoel te komen. Dan zal één die wijzer is dan ik uitspraak doen. Met dat open einde eindigt Lessings versie van de gelijkenis.

Bergrede van de Verlichting

Wie kan aan de charme van deze gelijkenis ontkomen? In onze samenleving, zoals die zich na de Verlichting heeft ontwikkeld, wordt de pretentie van één godsdienst, die de macht zou hebben over andere, niet langer geduld. Die pretentie alleen al is tyrannie. De minderheden in de samenleving en zeker de religieuze minderheden moeten hun plaats weten en ze zullen het land eerlijk met elkaar moeten zien te delen. Lessing bood met zijn versie van de ringparabel een oplossing, waarmee we tot op heden godsdienstsociologisch en politiek aardig uit de voeten kunnen. Peter Sloterdijk wijst dan ook instemmend op de aan deze gelijkenis ooit verleende eretitel, dat het een 'Bergrede van de Verlichting' zou zijn, nog sterker: hij acht deze volmaakt postmodern (118). Dat geldt volgens hem voor de aanvaarding van een meervoud van godsdiensten, van een praxis in de geest van 'een doen alsof' en van het doorschuiwen van de waarheidsvraag naar het oneindige. Maar dat geldt vooral voor de omkering van het perspec-

Lessings ringparabel staat model in Peter Sloterdijks boek *Het heilig vuur*. Waarom fascineert deze gelijkenis ons zo en welke Bijbels-theologische vragen roept ze op?

Prof. dr. M. den Dulk was tot zijn emeritaat als hoogleraar Praktische Theologie verbonden aan de Universiteit Leiden en is medewerker van *Interpretatie*.

¹ P. Sloterdijk, *Gottes Eifer. Vom Kampf der drei Monotheismen*, Frankfurt am Main 2007. Ik citeer uit de vertaling van F. van Zetten, *Het heilig vuur. Over de strijd tussen jodendom, christendom en islam*, Amsterdam 2008. De bespreking van de ringparabel vindt plaats in het zevende hoofdstuk.

² G. Boccaccio, *Decamerone* (vert. F. Denissen), Amsterdam 2006. Het betreft het derde verhaal van de eerste dag, een van de kortste verhalen uit de raamver telling, blz 42-44. Zie ook het commentaar op blz. 732.

tief, waardoor we niet meer vragen naar de oorsprong en de aanspraken van de godsdiensten, maar naar hun werking, met name hun acceptatie bij de mensen die niet tot de bewuste godsdienst horen. Het oordeel over de godsdiensten komt te liggen bij de anderen, bij allen die deel uitmaken van de samenleving. Peter Sloterdijk vervangt het beeld van de rechter aan het eind der tijden met het beeld van de jury die de openbare mening vertegenwoordigt en die door de tijden heen haar wisselende oordelen geeft. Hier ligt dus een uitdaging en een verantwoordelijkheid voor het gehéél van de samenleving. En wat de vertegenwoordigers van de godsdiensten zelf betreft: ze hoeven hun onderlinge wedijver niet op te geven, wanneer ze maar wel hun universele machtsaanspraken opgeven, beseffen dat ze elkaar nodig hebben, het gesprek met elkaar zoeken, hun verstand gebruiken en ‘een bondgenootschap aangaan met de seculiere beschaving’ (149). In die zin genomen blijft Peter Sloterdijk bij de tekst van de gelijkennis van de drie ringen.

Aarzelings

Zoals gezegd verbaas ik me over dit enthousiasme voor de ringparabel. Waarom eigenlijk? Ik ga nu even voorbij aan Sloterdijks geestige en ontregelende excursen (die tegelijk ook weer zo vol *common sense* zijn). Ik sta ook niet lang stil bij de creatieve fantasie waarmee hij de strekking van de gelijkennis terloops uittilt boven het puur cultureel-godsdienstige discours. Dat gebeurt doordat hij een eigen, speelse en toch ook weer venijnige variant van de gelijkennis opvoert. Hij verzint er namelijk een vierde ring bij, die staat voor de religieuze ijver van het socialisme. Voor de fabricage van deze ring zijn de andere drie ringen omgesmolten en daarbij is religie veranderd in het seculiere handelen van de productieve mens. De uitslag is bekend: na een tijdelijk succes heeft het socialisme zich niet voldoende bemind kunnen maken bij de mensen en is ten slotte door de publieke opinie afgewezen. Het is een – dat zeg ik hier ter zijde – wel zeer eenzijdige variant. Waarom wordt de liberale visie en de wet van de vrije markt niet op dezelfde wijze als vierde of vijfde ring opgevoerd? Trouwens, waarom verwijst hij hier niet naar de creatieve fantasie waarmee Tolkien in de vorige eeuw het motief van de ringen heeft verwerkt? Tolkien evocert de gruwelijke dreiging van de absolute wereldmacht, die gegeven wordt aan wie de drie ringen tezamen in zijn bezit krijgt. Die twintigste-eeuwse versie van de ringparabel ontnemt alle onschuld aan de gelijkennis. Wie eenmaal de *Lord of the Rings* gelezen heeft, verliest iets van zijn fascinatie voor het overzichtelijke achttiende-eeuwse beschavingsideaal van *Nathan der Weise*. Laat staan dat men er dan nog voor zou kunnen kiezen ‘om definitief bij de letterlijke tekst te blijven’. Maar dit alles ter zijde.

Waar begint mijn aarzelings? Zeker, ik ben enigszins terughoudend in de waardering van de ringparabel als zodanig omdat ze nu eenmaal met zoveel woorden bedoeld is als een list. Sloterdijk wijdt daar niet over uit, maar het is een belangrijk motief zowel bij Boccaccio als bij Lessing. De joodse koopman, die zich niet wil laten inpakken door de sultan, geeft welbewust een ontwijkend antwoord op diens vraag welke godsdienst de ware is. De gelijkennis heeft een strategische functie om het gesprek over de pretenties van de verschillende godsdiensten voor zich uit te kunnen schuiven. Het helpt dus wel om een aangename omgangssfeer te creëren, maar tegelijk gaat het de echte ontmoeting uit de weg. Intussen kan ieder voor zich zijn eigen theocratische dromen dromen. Wanneer ik zou besluiten, zoals Sloterdijk doet, ‘om definitief bij de letterlijke tekst te blijven’ van deze gelijkennis, dan zou ik binnen het speelveld blijven van een strategische list. En daarmee kom ik niet tot een echt gesprek. En Sloterdijk wil toch dat gesprek? Of wil hij dat toch liever niet? Daar begint mijn aarzelings.

De ene God kiest

Het probleem dat ik met deze tekst heb, is echter van inhoudelijke aard. Het is typisch het probleem van een theoloog, maar ik kan het niet voor me houden. Om in de taal van de parabel te blijven: *het probleem ligt in het feit dat de vader niet kan kiezen en dat hij zijn besluiteloosheid doorschuift naar de volgende generatie*. Hij zadelt zijn kinderen op met zijn besluiteloosheid en bezegelt die met zijn dood. Daarmee bevestigt hij zijn liefde niet, maar laat de kinderen achter met een gevoel van wantrouwen. Deze besluiteloze veralgemenisering van de liefde werkt niet. Door te zeggen: ‘ik houd van jullie allemaal’, weet geen van de drie zoons waar hij aan toe is. Hun gang naar de rechter is er het bewijs van. Geen van hen kan meer een beroep doen op de liefde van hun vader. Ze hebben het gevoel dat ze tegen elkaar uitgespeeld worden. En in plaats van dat ze met elkaar in vrijheid, gelijkheid en broederschap samenleven, wordt het oorlog tussen hen. De God van deze gelijkennis kan niet kiezen en sticht daardoor grote verwarring. Lessing loopt vooruit op het idealisme van Schiller, die zich boven de sterren een ‘lieber Vater’ voorstelde, die alle mensen in de armen sloot: ‘Seid umschlungen Millionen! / Diesen Kuss der ganzen Welt!’ We hebben deze woorden leren kennen door de Negende Symphonie van Beethoven en we hebben ze ook ter dege leren wantrouwen. Thomas Rosenlöcher zegt het in zijn bloemlezing van de gedichten van Schiller zo: ‘Kein Mensch lässt sich gern im allgemeinen küssen’.³ Als theoloog ben ik ook zo’n mens en wantrouw ik de oplossing van Boccaccio, Lessing en Schiller. En daarom verbaas ik me over het enthousiasme van Sloterdijk voor deze wijze van denken. Dit wantrouwen en deze verbazing werpt me terug op

³ Th. Rosenlöcher in: Friedrich Schiller. *Schöne Welt, wo bist du?* Frankfurt am Main & Leipzig 2005, 173.

Foto: Anton Sinke

de structuur van de boodschap dat de éne God kiest in zijn liefde en trouw zweert aan zijn unieke geliefde. Ik heb begrepen dat God daarmee al de anderen niet uitsluit. Integendeel. Hij laat in deze bijzondere relatie zien, hoe het gesteld is met elk van de anderen. Elk van die anderen is bestemd om te leven in deze unieke liefdesrelatie. Als deze God zijn liefste kust, betekent dat niet dat wat hem betreft alle anderen kunnen doodvallen. Hij doet het op zo'n manier dat er voor ieder ander zo'n intieme relatie is weggelegd. Er zit een enorme, wereldwijde kiemkracht in de bijzondere liefde van deze God. Als hij echter tegen zijn liefste zou zeggen: 'ik kus ze allemaal en dus ook jou', dan zou zijn liefste terecht lastige vragen gaan stellen. De weg van de liefde gaat niet vanuit algemeenheden naar de liefste toe, maar gaat van de bijzondere relatie uit. Deze theologische waarheid, die antropologische consequenties heeft, stoelt op de structuur van de boodschap van Gods liefdevolle keuze.

De enige ware ring ligt bij Israël

Mijn verbazing is, denk ik, moeilijk uit te leggen aan Peter Sloterdijk. Hij ziet me aankomen. Mijn overtuiging komt voort uit een christelijke beslissing 'om definitief bij de letterlijke tekst te blijven' van de joodse wet en de profeten. Deze overtuiging impliceert dat de enige ware 'ring' bij Israël ligt en blijft liggen en dat ik geen behoefte heb aan een christelijke replica. Israël is de ware erfgenaam en ik stel me voor dat al de andere volken op aarde zichzelf het beste verstaan als ze zich spiegelen in die bijzondere, onophefbare relatie tussen deze God en diens liefste, Israël. Ik spreek van 'Israël' en neem daarmee een

naam op uit de joodse wet en profeten. In die naam wordt de liefde en het recht en de hoop op de vrijheid voor alle mensen, die de Tora ademt, samengevat. Nu valt dat 'Israël' niet automatisch samen met het jodendom. Dat wil zeggen: het is aan de joden om zich te herkennen in deze naam. Zij zullen dat mogelijk anders doen dan niet-joden, die er van buitenaf bij komen. En ze zullen die anderen, die van buiten komen, die christenen uit de wereld van de vele volken, blijven herinneren aan het bijzondere van deze naam. En omgekeerd zullen die anderen zich blijven beroepen op de universele uitstraling van die naam. Israël is toch een zegen voor alle volken? Tegelijk mengt zich de moslim in het gesprek en vraagt aan de christenen in hoeverre zij echt gáán voor die algemene, universele zegen. Heeft de kerk in de loop der eeuwen zich niet de joodse 'ring' toegeëigend en heeft ze zichzelf daardoor toch weer tot een exclusieve en zelfs agressieve gemeenschap gemaakt? Dat zijn buitengewoon lastige en pijnlijke gesprekken, die joden, christenen en moslims duurzaam verontrusten. Zulke gesprekken kunnen wel tijdelijk opgeschort worden, om strategische redenen, maar de vragen komen steeds weer terug. Het zou vreemd zijn, als het anders was. De gesprekspartners kunnen deze vragen niet blijven ontwijken en ze hebben elkaar nodig om het gewicht van de vragen te voelen. Ik krijg de indruk dat Peter Sloterdijk zichzelf boven deze gesprekken plaatst, zoals de wijze rechter uit de gelijkenis van de ringen. Dat verbaast me. De waarheid is niet boven de gesprekken te vinden, maar laat zich slechts bij stukjes en beetjes kennen in deze gesprekken.